

2023-yil. 4-son.

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB
TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

Elektron jurnal

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ
ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА
ДОШКОЛЬНОГО И
ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Я ПРЕПОДАВАНИЕ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
Электронный журнал

LANGUAGE AND LITERATURE
TEACHING
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL OF THE MINISTRY
OF PRESCHOOL AND SCHOOL EDUCATION
OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Electronic journal

ISSN 2010-5584

M U N D A R I J A

TAHLIL

Shuxrat Mardonov. "Sharhi mulla Jomiy" asarida zikr qilingan mashhur olimlar	3
Nilufar Namazova. Millatparvarlik qomuslarda	6
Maftuna O'rinova. "Boychechak" to'plamidagi allalarning badiiy-tavsifiy tahlili	7
Shahnoza Nurmatova. Xitoy xalq ertaklarida ajdarho obrazi	9
Gulchehra Darvishova. Effectiveness of using grammar games in teaching english	11
Muhabbat Ruzmetova. Biznes ingliz tilini o'qitishning lingvodidaktik aspekti	13
Malika Rajapova, Alijon Mamajonov. Allegorik vositalarning lingvokulturologik xususiyatlari	15
Nargiza Aliyeva. Euphemism and related stylistic devices	17
Shohida Isakova. Tillardagi konseptual axborotni faollashtiruvchi strukturalar	19
Zulaykho Juraeva, Sarvinov Khayrullaeva. The use of dictionaries in teaching foreign language	20
Нилуфар Ширинова. Языковой параллелизм как научное явление	22
Dilnur Bozorova. O'quv jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish	24

TADQIQOT

Zafar Mamatalimov. Anvar Obidjon she'riyatining janr va mavzu rang-barangligi	26
Xushnud Madraimov, Azimjon Majitov. O'quvchi-yoshlar tarbiyasida jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati	29
Bunyod Ergashev, Fazliddin Shamsiyev. Nemis tili fanini o'zlashtirishda talabani kompetensiyalarni baholash mazmuni	31
Gulbahor Shakirova. Fikrni yozma bayon qilishni o'rgatish va imlo ustida ishlash	34
Xolida Valiyeva. Ta'lim tizimida tillarni o'qitish metodikasi	35
Maxbuba Qarshiyeva. "Hayrat ul-abror" dostonidagi hikoyatlarda adab, tavoze, vafo, qanoat kabi fazilatlar tarannumi	38
Zulayxo Abdunazarova. Talabalarning reproduktiv salomatlikka oid bilimlarini takomillashtirishning ahamiyati va dolzarbligi	39
Rayxon Rasulova. O'quvchi tafakkurini o'stirishda badiiy asarlarning ahamiyati	41
Dildora Axatova. Ibn Sino jism, ruh va aql mutanosibligining ahamiyati va tadqiqi	42
Dilobar Xoshimova. Interaktiv fanlarni o'qitishda talabani kreativ qobiliyatini shakllantirishning metodik ahamiyati	44
To'liqin Allayorov. Badiiy matnda qo'llanilgan buyruq birliklarining lingvopoetik xususiyatlari	45
Nargiza Aliyeva. "Baxt" va "baxtsizlik" konseptiga oid frazeologik iboralarining milliy-madaniy xususiyatlari	47
G'ulom Bobojonov. Adabiyot nazariyasini o'rganishda tarixiy yondashuv	48
Islom Bo'riyev. O'zbek tilidagi iboralarini korpusda semantik teglash: muammo va yechim	51
Maxmuda Yuldasheva. Adabiy ta'limda evristik yondashuvga qo'yiladigan psixologik, pedagogik, metodik talablar	54
Zuhra Qarshiboyeva. Alisher Navoiy lirik merosi va poetik olami	56
Nargiza Xusenova. Ona tili fanini o'qitishda nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradigan pedagogik vositalardan foydalanish	58
Munajat Rasulova. Diskurs va uning antroposentrik tilshunoslikdagi mavqeyi masalasi	62
Nigora Rustambekova. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish mexanizmlari	65
Safo Matchonov. Anvar Obidjon ijodida kichkintoylar ma'naviyatining badiiy ifodasi	66
Yulduz Shaymanova. Abdulla Oripov ijtimoiy lirikasi	68
Laylo Doliyeva. Frazeologizmlardagi salbiy emotsiyalar klasterining kognitiv xususiyatlari	70
Zarina Kurbanova. Tilshunoslik faning asosiy tushunchalari va muammolari	73
Toshqobil Muqumov. Fransuz tilidagi frazeologik birliklarning o'ziga xos tomonlari	75
Gulrux Qilichova. Fransuz adabiyotida realizm yo'nalishi	76
Farrux Qulsaxatov. Integrativ yondashuv Bobur ijodi talqinida	77
Nilufar Usmanova. Ingliz tilini o'qitishda o'yinlarning roli	79

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining Filologiya bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrdir.

Maxmuda YULDASHEVA
ToshDO'TAU tayanch doktoranti

ADABIY TA'LIMDA EVRISTIK YONDASHUVGA QO'YILADIGAN PSIXOLOGIK, PEDAGOGIK, METODIK TALABLAR

Annotatsiya. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining yuqori sinflarida adabiyot darsligida berilgan badiiy asarlarni o'rgatishda ta'lim oluvchilarning yoshi, hayotiy tajribasi, saviyasi, tasavvur qila olish ko'nikmasi va asar bilan tanishish jarayonida paydo bo'lgan ruhiyati hisobga olinadi. O'quvchi badiiy asarni o'rganish jarayonida asar qahramonlari holatlarini ich-ichidan his qila olmasa, ularda adabiyotga, badiiy asar mutolaasiga bo'lgan qiziqish susayadi.

Key words: *natural-falsafiylik, ijodiyot turlari, evristik yondashuv, ijodiy fantaziya.*

Bu mulohazalardan kelib chiqib aytish mumkinki, umumiy o'rta ta'lim maktablarida adabiy asarlarni o'qitishda o'quvchilarni ijodiy faoliyatlarini rivojlantirishga, ularda ijodiy faollikni shakllantirishga alohida e'tibor qaratishimiz kerak.

O'quvchilarni ijodkorlikka yo'naltirish muammosi ilmiy adabiyotlarda eng ko'p muhokama qilinadigan masalalardan biridir. Ushbu muammoni o'rganish, yanada taraqqiy ettirish ishlari XX asming birinchi yarmida jadal olib borildi. Ushbu tarixiy davrda unga qiziqish ko'plab mualliflar tomonidan ko'rsatilgan, ular orasida B.A. Lezin (1907), A.M. Evlaxov, A. Puankare, K. Engelmeyer (1910), I.I. Lapshin, F.Yu. Levinson-Lessing (1922–1923), S.O. Gruzenberg (1923), V.M. Behterev (1924), V.P. Polonskiy, P.M. Jeykobson (1924) kabi olimlar bu masalada sarmahsul izlanishlar olib borganlar. Yuqorida nomlari keltirib o'tilgan olimlar tomonidan bajarilgan ishlarning aksariyati natural-falsafiylikka tegishli ijodkorlikni anglash yoki ilmiy-texnik ijodkorlikni rivojlantirishdan iborat edi.

Jumladan, Rossiyada xizmat ko'rsatgan fan arbobi, Ijodkorlik va sezgi psixologiyasi bo'yicha mutaxassis sifatida tanilgan hamda rus psixologiyasining metodologiyasi rivojiga katta hissa qo'shgan olim Ya.A. Ponomarevning fikriga ko'ra "Ijod – materiya rivojining zaruriy sharti bo'lib, u yangi shakllarning paydo bo'lishi bilan kechadigan ijodiyot turlarining almashinuvi jarayonidir".[1] Demak, ushbu qarashni yanada tushunarliroq qilib tatbiq etadigan bo'lsak, inson tafakkurini rivojlantirishning eng yuqori darajasi yaratuvchanlikda, ijodkorlikda yaqqol namoyon bo'ladi va, aynan, mana shu ijodiy faoliyat orqali o'quvchi o'z imkoniyatini mustaqil namoyon qila oladi.

Maktabda adabiyot o'qitishning ijtimoiy, ilmiy, siyosiy, pedagogik va psixologik muammolari haqida N.I. Kudryashevning "Adabiyot metodikasining nazariy asoslari", V.I. Kan-Kalik hamda V.I. Xazanlarning

"Maktabda adabiyot o'qitishning pedagogik-psixologik asoslari", Amerika olimlari R. Uellek va A. Uorenlarning "Adabiyot ilmining tamallari", ozarbayjonlik metodist A. Ahmedov, tojik usuliyotchilari M. Qozijonov, A. Vahhobov, gruzin olimlari L. Xuchulava, M. Kostava, latish metodisti D. Ausekle kabilarning tadqiqotlarida fikr yuritilgan edi.[2]

Bu ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, adabiy ta'limning turli nazariy muammolari turli davrlarda muayyan darajada tadqiq etilgan. Ana shu masalalarni tadqiq hamda amaliyotga tatbiq etish jarayonida nafaqat fanda sezilarli darajada olg'a siljish, balki metodik qarashlar takomillashuviga ham erishilgan.

O'quvchilarni ijodiy faollikka, ijodkorlikka yo'naltiruvchi Evristik ta'lim metodi bo'yicha quyidagi metodist olimlar ham samarali izlanishlar olib borishgan. Jumladan, S.V. Stolbunova, L.M. Perminova, Ya.A. Ponomarev, N.S. Leytes, V.S. Shubinskiy, P.Ya. Galperin, V.I. Zagvyazinskiy, A.Z. Zak, o'zimizning tadqiqotchi-olimlardan J. Tursunov, G. Ne'matova, N.S. Mamatov, A.R. Hamroyevlarning ilmiy ishlarida bolalar ijodkorligi bo'yicha tadqiqotlar olib borilgan.

Rus olimasi S.V. Stolbunova bir maqolasida "Insonning ichki olami, kechinmalarining estetik hissiyotlar bilan bog'liqligi, go'zal hissiyotlarning ijodkorlikka – ijodiy fantaziyaga olib kelishi"ni ishonarli faktlar bilan tavsiflaydi.[3]

Evristik yondashuv bo'yicha fizika, matematika kabi fanlar doirasida ma'lum izlanishlar olib borilgan. Biroq adabiy ta'limda evristik yondashuv asosida o'qitish asoslari alohida tadqiq etilmagan.

Ayni vaqtda zamonaviy didaktika tamoyillariga asoslangan evristik metodlar yordamida o'quvchilarda ijodiy izlanuvchilikka xos sifatlarni shakllantirishga qaratilgan ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Shunday ekan, adabiy ta'limda evristik yondashuvga qo'yiladigan psixologik, pedagogik, metodik talablar qanday bo'lishi kerak?

Ma'lumki, Evristik metod o'quvchilarda topqirlikni, faollikni rivojlantirishga qaratilgan o'qitish metodi hisoblanadi.

An'anaviy ta'limda o'quvchi ta'lim mazmunini saralashda amalda ishtirok etmaydi. Ta'lim jarayonidagi ijodkorlik faoliyatida esa o'quvchi ta'limning yangi mazmunini saralashda ishtirok etadi; bu jarayonda esa bilimning hajmi, malakasi, faoliyat turlari hamda o'quvchining foydalaniladigan usullari cheklanmagan bo'ladi.

Psixolog olim V.A.Lektorskiy ijodiy faoliyatni quyidagi mezonlar asosida vujudga kelishini isbotladi:

- tafakkurning mustaqilligi;
- o'quv materialining o'zlashtirilishi, tezligi va mustahkamligi;
- standart bo'lmagan vazifalarni hal qilishda, aqliy chamalashning (topqirlikning) tezligi;
- o'rganib chiqilayotgan hodisalarning mohiyatiga chuqur kirib borish orqali muhim bo'lmagan narsadan muhimini ajrata bilish.[4]

Olimning yuqoridagi tadqiqotidan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilardagi yashirin iste'dodlarni yuzaga chiqarish hamda o'z faoliyatini namoyon qilishi uchun imkoniyat yaratish, ulardagi ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish davlatimizning ustuvor yo'nalishlaridan biri – kelajakda ijtimoiy faol, yuksak salohiyatli, kashfiyotchilik qobiliyatini namoyon eta oladigan va o'tkir zehni, raqobatbardosh kadrlarni voyaga yetkazish g'oyasiga mos keladi.

Adabiy ta'limda evristik yondashuvga qo'yiladigan psixologik talablar quyidagicha bo'lishi kerak:

- o'quvchining ta'limdan keyingi hayotida amaliy ishlashi uchun zarur bo'lgan bilimlarga o'qitish;
- ta'lim oluvchining yoshi, ijtimoiy-psixologik va individual xususiyatlarini hisobga olish;
- ta'lim va tarbiyani kasbiy yo'naltirilganligi;
- ta'limni fan, ijtimoiy va ishlab chiqarish faoliyati bilan uzviy bog'lanishi.

Biz o'z tajribamiz, pedagogik faoliyatimiz davomida ko'p marotaba duch keladigan adabiyot darslaridagi muhim muammolardan biri bu o'quvchi tomonidan badiiy asarni idrok etish bilan bog'liq psixologik muammolardir. Ma'lumki, bu o'ta murakkab jarayon bo'lib, bevosita ta'lim oluvchilarning estetik, kitobxonlik va hissiy tajribalari bilan bog'liqdir. Masalan, o'quvchi tomonidan biror asarning qabul qilinishi jarayonida, albatta, u o'sha

asar voqealari bo'lib o'tgan joy, tarixi, o'sha davrdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyatlar haqida ham qisman bo'lsa-da ma'lumotga ega bo'lishi kerak bo'ladi. Bu esa asar voqealari tasvirlangan davrdagi mavjud bo'lgan qoidalar, qonunlar hamda qahramonlar harakati, voqealar rivoji o'quvchilar tomonidan birmuncha osonroq qabul qilinishiga ko'mak beradi.

Dars jarayonida tashkil etiladigan o'yinlar, ularning ijodkorligini shakllantirishdagi o'rni haqida psixologiya, etnografiya, madaniyat, pedagogika fanlarida bir qator tadqiqot ishlari olib borilgan. XIX asming oxirida nemis olimi K. Gross o'yinlarni tizimli o'rganishga harakat qilgan bo'lsa, nemis psixologi K.Byuller o'yinlarni "qoniqish hosil qiluvchi" faoliyat sifatida tadqiq etadi.

L.S. Vigotskiy, A. N. Leontyevlar fikricha, o'yinlarni nazariy jihatdan ijtimoiy tabiatiga ko'ra ma'lum faoliyatiga yo'naltirilganligi bilan bog'lab, tadqiq etgan bo'lsalar, D.B.Elkonin shaxs xulqini boshqarishni tarkib toptirib, uni takomillashtiruvchi faoliyat sifatida talqin etadilar. Lekin o'yinlarni yagona va eng muhim asosiy xususiyati uning ta'limdagi ahamiyatidir. O'yinlarda bolaning xulqi erkin shakllanadi va ijtimoiylashadi.

Masalan, adabiyot darslarini o'tishda, darslarni tashkil etishda o'tilayotgan mavzu bo'yicha quyidagi didaktik o'yinlarni qo'llash orqali dars samaradorligiga erishish mumkin: "Men bo'lajak musavvirman" o'yini. Bu o'yin orqali o'quvchilarda psixologik jihatdan zavqlanish hissin rivojlantirish bilan birga ularni ijod qilishga undaladi. Ushbu jarayonda o'quvchilarga 7 daqiqa davomida o'qilgan asardagi tabiat tasviri yoki qahramonlar xarakterini ochib berishda yordam beruvchi, tasavvuridagi portretni yaratish, illyustratsiya chizish topshirig'i beriladi. To'g'ri, bu o'yinda o'quvchilar tomonidan san'at asari yaratilmasligi mumkin, ammo berilgan topshiriq orqali asar mohiyati va qahramonlar holatini chuqurroq his etishlariga erishiladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, adabiy ta'lim jarayonida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish uchun turli shart-sharoitlarni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun ta'lim talablarini aniqlash va shu talablar asosida uning ustuvor yo'nalishlarini izlanuvchi ta'lim, muammoli vaziyatlar yaratish va ta'limga texnologik yondashuv asosida tashkil etilishi o'quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirishning samaradorligiga zamin tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Пономарев Я.А. Знания, мышление и умственное развитие. – Москва: Просвещение, 1967. – 262 с.
2. Yo'ldoshev Q. Yangilangan pedagogik tafakkur va umumta'lim maktablarida adabiyot o'qitishning ilmiy-metodik asoslari. – Toshkent, 2006. Avtoreferat. 73-b.
3. Столбунова С.В. Развитие критического мышления. Апробация технологии. Журнал «Русский язык». – Ярославль. №28, 2003. – С.63.
4. Лекторский В. А. «Субъект, объект, познание». – Москва: Наука, 1980. – 358 с.